

УДК 338.246.025.2+664.761+636.085 (477)

Нікішина О.В.кандидат економічних наук, докторант
відділ ринкових механізмів та структур
E-mail: ksenkych@gmail.com.Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України
Французький бульвар, 29, м. Одеса, Україна, 65044

ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМІВ СТИМУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ БОРОШНОМЕЛЬНОЇ ТА КОМБІКОРМОВОЇ ПРОДУКЦІЇ

Проаналізовано структуру експортно-імпорتنних операцій із зерном та зернопродуктами, динаміку коефіцієнту дискримінаційності цін, доведено неефективність сировинного вектору українського агроекспорту. Обґрунтовано стратегічні завдання і заходи ефективного використання виробничих та експортних потенціалів державних ринків комбікормової і борошномельної продукції в умовах відкритої економіки, розраховано відтворювальний та податковий ефекти від реалізації заходів.

Ключові слова: система суміжних ринків, експортний потенціал, регуляторні заходи, додана вартість, відтворювальний і податковий ефекти.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах економічної нестабільності першочерговим завданням держави є забезпечення ефективного функціонування інтегрованих товарних ринків, що мають потужний нереалізований потенціал сталого розвитку. Україна володіє потужним сировинним, виробничим, трудовим і експортним потенціалом для виробництва високоякісної борошномельної та комбікормової продукції із власної екологічно чистої сировини, однак ефективність його використання залишається перманентно низькою. Домінуюча тенденція зростання сировинного експорту за рахунок скорочення продовольчого і фуражного зернового споживання поступово руйнує виробничий потенціал ринків насіння, зерна, борошна та комбікормів, генеруючи низку структурних і фінансових деформацій відтворювальних процесів у системі суміжних до зернового ринків. Сьогодні потужності зернопереробних підприємств завантажені в середньому на 30 %, обсяги експорту борошна (у вартісному виразі) складають усього 1,55 % від зернового експорту, комбікормової продукції (далі – КП) – 0,25 %, незважаючи на потенційні можливості вітчизняних підприємств повністю задовольнити потреби внутрішнього ринку та налагодити експорт якісних і екологічно безпечних зернопродуктів.

Практика свідчить, що вектори державного впливу концентруються переважно на адміністративному ціноутворенні соціально значимих сортів борошна та хліба, проблемах реєстрації і сертифікації КП та її компонентів, оминаючи системні регуляторні механізми відновлення внутрішнього попиту на борошно та комбікорми, стимулювання експорту продуктів зернопереробки із високою

доданою вартістю. Відтак, виникає необхідність обґрунтування комплексу прикладних заходів, спрямованих на переорієнтацію вектору українського агроекспорту із сировини на продукти переробки, оцінки ефективності даних заходів за критеріями відтворювального та податкового ефектів і вибору найоптимальніших із них.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Концептуальні засади оцінки ефективності товарних ринків, у т.ч. агропродовольчих, знайшли відображення в наукових працях В.М. Лисюка [1], В.О. Точиліна [2] і Т.О. Осташко [3]. Водночас малодослідженими залишаються питання розробки стратегічних завдань ефективного використання виробничого та експортного потенціалів борошномельного і комбікормового ринків України, оцінки бюджетної ефективності регуляторних заходів, цілеспрямовано орієнтованих на реалізацію даних завдань. Ця обставина обумовила напрям і мету даного дослідження.

Формулювання цілей дослідження. Мета статті – оцінка ефективності механізмів стимулювання експорту зернопродуктів у відтворювальній системі суміжних до зернового ринків – окреслила низку завдань:

- аналіз структурних диспропорцій українського агроекспорту;
- обґрунтування стратегічних завдань розвитку інфраструктурних секторів інтегрованих ринків борошна і комбікормів та комплексу заходів;
- розрахунок відтворювального та податкового ефектів від впровадження регуляторних заходів у системі суміжних до зернового ринків із використанням методу сценаріїв.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Головними пріоритетами агропродовольчої політики

економічно розвинених держав є підтримка сільського господарства, продовольче самозабезпечення, стимулювання експорту готових продуктів харчування за одночасного обмеження їх імпорту, стимулювання імпорту сировини для потреб власної переробної промисловості.

В Україні агропродовольча політика зазнала структурних деформацій, замістивши домінують державних інтересів пріоритетом сировинного експорту, про що наочно свідчить нераціональна структура вітчизняного агроекспорту (таблиця 1).

Таблиця 1

Динаміка та структура експортно-імпорتنних операцій із зерном та продуктами його переробки в Україні, млн. дол. США*

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Роки									2013 рік у % до:	
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008	2012
ЕКСПОРТ											
II. Продукти рослинного походження	1696	1951	1726	5577	5035	3976	5532	9214	8876	159	96
10 Зернові культури	1384	1354	764	3704	3556	2467	3617	7000	6371	172	91
у % до групи II	81,62	69,41	44,24	66,41	70,63	62,04	65,38	75,97	71,78	X	X
1005. Кукурудза	269	177	175	670	1013	786	1983	3900	3833	В5,7р	98,3
у % до підгрупи 10	19,43	13,07	22,94	18,09	28,48	31,86	54,82	55,72	60,16	X	X
11. БКП**	29	36	74	180	90	81	111	105	137	76,1	130,6
у % до групи II	1,72	1,86	4,27	3,23	1,78	2,04	2,01	1,14	1,55	X	X
IV. Готові харчові продукти	1292	1394	2056	2518	2088	2571	2939	3494	3557	141	102
2309. Готові корми для тварин	9,0	12,8	43,4	122,8	4,1	5,4	8,1	10,7	15,9	13,0	148,9
у % до групи IV	0,70	0,92	2,11	4,88	0,20	0,21	0,28	0,31	0,45	X	X
ІМПОРТ											
II. Продукти рослинного походження	525	672	861	1462	1260	1564	1816	2430	2670	183	110
10 Зернові культури	58	59	87	147	99	146	220	249	307	209	123
у % до групи II	10,95	8,86	10,06	10,02	7,82	9,31	12,11	10,25	11,48	X	X
1005. Кукурудза	26,5	31,7	53,9	103,7	62,7	109,3	167,0	204,2	255,1	246,1	124,9
у % до підгрупи 10	46,1	53,2	62,2	70,8	63,6	75,1	76,0	82,0	83,2	X	X
11. БКП	25	31	71	49	20	27	50	28	26	53,3	92,1
у % до групи II	4,7	4,6	8,3	3,3	1,6	1,8	2,7	1,2	1,0	X	X
IV. Готові харчові продукти	1455	1655	2091	2679	2034	2505	3027	2965	3219	120	109
2309. Готові корми для тварин	81	105	117	163	156	178	210	243	265	163,1	109,3
у % до групи IV	5,5	6,4	5,6	6,1	7,7	7,1	6,9	8,2	8,2	135,8	100,7
САЛЬДО (+, -)										(+,-)	
II. Продукти рослинного походження	1196	1302	955	3875	3767	2413	3716	6784	6206	2331	-578
10 Зернові культури	1327	1295	677	3557	3458	2322	3397	6751	6065	2508	-686
1005. Кукурудза	242	145	121	566	950	677	1816	3696	3578	3012	-118
11. БКП	4	5	3	131	69	53	62	77	111	-20	34
IV. Готові харчові продукти	-163	-261	-35	-161	54	66	-88	529	338	499	-190
2309. Готові корми для тварин	-71,5	-92,5	-73,2	-39,9	-151,8	-172,8	-201,7	-232,0	-249,4	-210	-17

* – розраховано автором за даними Державної служби статистики України та Державної митної служби України [4, 5];

** – БКП – борошномельно-круп'яна продукція.

У 2013 р. порівняно з 2008 р. обсяги експорту зернових культур у вартісному виразі зросли на 72 % і досягли 71,8 % експорту товарної групи II «Продукти рослинного походження», водночас обсяги експорту борошномельно-круп'яної продукції зменшилися на 24 % і склали 1,55 % експорту відповідної групи II (див. табл. 1). Слід відзначити, що у структурі зернового експорту та імпорту домінує кукурудза, її частка у товарній групі 10 «Зернові культури» склала 60,2 % і 83 % відповідно. За вказаний період експорт комбікормової продукції скоротився на 88 % і досяг усього 0,45 % експорту товарної групи IV «Готові харчові продукти», водночас обсяги імпорту комбікормів зросли на 63 % і склали 8,2 % товарної групи IV. Загалом зовнішня торгівля готовими кормами для тварин (УКТЗЕД 2309) характеризується зростаючим від'ємним сальдо.

Оцінюючи динаміку експортно-імпортних співвідношень, можна ідентифікувати латентну тенденцію перевищення темпів приросту вартості імпорту над темпами приросту (зниження) експорту, що активізувалася з періоду лібералізації ринку 2008 року та притаманна як зерну, так і продуктам його переробки. Наприклад, у 2013 р. порівняно з 2008 р. темпи приросту (зниження) вартості експорту зерна та КП склали 72 % і –87 %, водночас темп приросту імпорту досяг 109 % і 63,1 % відповідно (див. табл. 1). Така тенденція є наслідком значних цінових різниць між імпортними та експортними цінами товарів. Проведені автором розрахунки свідчать, що у 2013 р. коефіцієнт дискримінаційності цін (відношення імпортних цін до експортних) склав для зернових культур 9,279 пункти, борошномельно-круп'яної продукції – 1,86 пункти, комбікормів – 1,991 пункти (таблиця 2).

Таблиця 2

Динаміка значень коефіцієнтів дискримінаційності цін (відношення імпортних цін до експортних) для зерна та зернопродуктів в Україні*

Код УКТЗЕД	Товари	Роки								
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
10	Середній показник для ЗК**, у т. ч.:	3,457	3,236	2,858	5,541	7,422	7,607	5,616	7,482	9,279
1001	Пшениця і меслин	1,430	3,456	3,999	4,438	5,530	3,992	3,544	3,485	4,459
1002	Жито	7,317	8,042	—	4,493	17,029	1,083	27,320	24,366	10,865
1003	Ячмінь	4,363	1,430	2,100	5,217	6,856	1,038	1,694	1,475	1,534
1004	Овес	—	—	0,426	0,845	7,481	9,202	0,941	0,751	—
1005	Кукурудза	21,309	19,224	12,278	13,050	24,826	18,497	14,346	16,644	22,465
1006	Рис	0,571	0,475	0,445	0,555	0,605	0,895	0,760	1,635	1,365
1008	Гречка, просо; інші ЗК	27,036	1,092	0,747	1,862	2,815	23,048	25,498	1,549	1,019
II	Середній показник для БКП***, у т.ч.:	1,051	1,078	1,269	1,464	1,814	1,473	1,506	1,619	1,860
1101	Борошно пшеничне	1,092	1,537	0,662	1,311	2,410	2,171	1,718	2,183	2,404
1102	Борошно із зерна інших ЗК	2,283	0,732	0,338	0,491	1,661	0,299	0,339	0,370	1,224
1103	Крупи	1,689	1,534	1,208	1,490	2,296	1,945	1,686	1,920	1,595
1104	ЗК, оброблені ін. способом	1,397	0,000	1,288	1,681	2,706	1,665	1,627	1,698	1,491
23	Середній показник для відходів і КП	5,965	5,630	3,777	3,444	9,067	7,267	6,877	7,836	5,726
2301	Борошно, крупи та гранули з м'яса	1,112	0,858	1,137	1,639	2,440	2,253	2,786	2,854	3,272
2302	Висівки, кормове борошно	2,211	1,125	3,545	1,131	1,322	16,312	18,170	14,859	11,152
2304	Макуха, соєвий шрот	1,057	0,000	0,961	0,993	1,289	1,603	1,024	1,171	1,366
2309	Готові корми для тварин	3,251	1,370	0,795	0,341	2,018	2,088	2,467	2,314	1,991

* – розраховано автором за даними Державної митної служби України [5]; **ЗК – зернові культури; ***БКП – борошномельно-круп'яна продукція.

Динаміку значень коефіцієнта дискримінаційності цін товарів можна розділити на два часові періоди: (1) 2005-2008 рр.; (2) 2009-2013 рр., характерний зростаючий тренд. У розрізі товарів одиничні значення коефіцієнтів дискримінаційності цін у першому та другому часовому періодах співвідносяться таким чином: для зернових культур (УКТЗЕД 10) – 3,773 і 7,481 пункти, для борошномельно-круп'яної продукції (УКТЗКД 11) – 1,216 і 1,654 пункти, для КП та їх компонентів (УКТЗЕД 23) – 4,704 і 7,355 пункти, для комбікормів (УКТЗЕД 2309) – 1,439 і 2,176 пункти відповідно (див. табл. 2). При цьому значення коефіцієнтів дискримінаційності цін для сировинних товарів (УКТЗЕД 10, 2301-2304) значно перевищують рівень даного показника для продуктів зернопереробки із вищою доданою вартістю (УКТЗЕД 11, 2309).

Таким чином, проведений аналіз структури вітчизняного агроекспорту та динаміки коефіцієнтів дискримінаційності цін зерна і зернопродуктів свідчить про невідповідність домінуючого сировинного експорту для усіх ринкових суб'єктів, окрім трейдерів: (1) для аграріїв реалізація продукції посередникам за низькими цінами не забезпечує розширене відтворення ресурсів; (2) для зернопереробних підприємств нерозвиненість зовнішніх збутових каналів обумовлює скорочення виробництв та простій потужностей; (3) для насінневих господарств активний імпорту насіння та гібридів культур веде до бан-

крутства, руйнування інноваційного потенціалу розвитку зернового ринку; (4) для населення зростаючий імпорту продуктів харчування обумовлює ріст цін, активізацію соціально-економічних погроз; (5) для держави скорочення міжсекторних і міжринкових товарно-фінансових потоків у системі суміжних до зернового ринків генерує цілий комплекс збитків – від скорочення податкових надходжень, зростання соціальних виплат і обсягів підтримки агросектору до втрат від незбалансованої зовнішньої торгівлі сировиною та активізації латентних зовнішніх погроз продовольчій безпеці держави.

Враховуючи передовий досвід функціонування продовольчих систем розвинених країн [6, 7], вектор національної агропродовольчої політики доцільно спрямувати на відродження та розвиток інтегрованих продовольчих ринків. Ключовими пріоритетами сталого розвитку державних ринків борошна та комбікормів є наступні: (1) пріоритет економічних інтересів держави як носія інтересів суспільства; (2) стимулювання виробництва доданої вартості товарів у відтворювальній системі суміжних ринків; (3) стимулювання експорту борошномельної і комбікормової продукції; (4) поетапне скорочення обсягів імпорту зернопродуктів, білкової сировини та преміксів; (5) урівноваженість міжсекторних товарних і фінансових балансів інтегрованих ринків. Стратегічні завдання і заходи ефективного використання експортних потенціалів досліджуваних ринків представлено в таблиці 3.

Таблиця 3

Головні стратегічні завдання розвитку зовнішньої торгівлі на ринках борошномельної і комбікормової продукції та регуляторні заходи, орієнтовані на їх реалізацію [авторська розробка]

Стратегічні завдання	Вектори регуляторних заходів
1. Забезпечення конкурентоспроможності українського борошна на зовнішньому ринку (розширення асортименту, вітамінізація) 2. Підвищення доходності експорту вітчизняної борошномельної продукції 3. Освоєння зовнішніх ринків збуту українського борошна, реалізація довгострокових маркетингових стратегій	Часткова компенсація транспортних витрат експортерів борошна 50%-ва компенсація вартості міжнародної сертифікації борошномельних підприємств Переорієнтація ДПЗКУ* з експорту зерна на продукти його переробки Ефективна діяльність Борошномельного союзу України Розробка та впровадження національної програми збагачення борошна мікронутрієнтами
1. Забезпечення конкурентоспроможності української КП на внутрішньому та зовнішньому ринках: 1.1. Підвищення якості продукції, зменшення коефіцієнту конверсії корму 1.2. Диверсифікація асортименту КП, розвиток вторинного виробництва комбікормів 1.3. Впровадження передових інноваційних технологій кормовиробництва. 2. Зростання експорту вітчизняних преміксів і КП із високою доданою вартістю 3. Поетапне скорочення імпорту компонентів комбікормів в Україну	Налагодження прямих довгострокових зв'язків між виробниками комбікормів та їх споживачами (за участі Аграрного фонду, профільних об'єднань) Часткова компенсація незалежним підприємствам вартості міжнародної сертифікації виробництва комбікормів та їх інгредієнтів Підвищення ставок імпортного мита для компонентів КП (м'ясного борошна та соєвого шроту), преміксів Ефективна діяльність Союзу кормовиробників України

*ДПЗКУ – Державна продовольчо-зернова корпорація України

Проведені автором дослідження регуляторної еластичності секторів ринків довели, що зовнішній попит на борошно та комбікорми є еластичним (у 2012 р. показники цінової еластичності склали 73,12 і 5,78 пунктів відповідно), тобто зміна ціни обумовлює істотну зміну обсягів експорту даних товарів, що дозволяє державі моделювати структуру агропродовольчого експорту [8, с.58]. Пропонований комплекс регуляторних заходів, орієнтованих на стимулювання експорту зернопродуктів (див. табл. 3), корелює із типом еластичності інфраструктурних секторів релевантних ринків, враховує рівні їх еластичності, відтак, покликаний забезпечити високу ефективність державного впливу.

Проведене дослідження механізмів підтримки зернопереробних підприємств, діючих у провідних країнах-виробниках борошномельної продукції, свідчить про активну державну підтримку як виробництва, так і експорту даної продукції; ефективну діяльність державних експортерів та профільних об'єднань борошномелів, цілеспрямовано орієнтовану на раціональне використання потенціалу внутрішнього ринку, підтримку виробництва конкурентоспроможної продукції та її експорту на зовнішні ринки збуту. Так, у Казахстані діють пільги для виробників борошна в частині зниження ПДВ на 70 %; програма компенсації 50 % витрат, пов'язаних із сертифікацією підприємств за міжнародними стандартами; компенсації транспортних витрат експортерів борошна від 20 до 40 дол. на перевезення 1 т. продукції морським транспортом. Також слід відзначити ефективну спільну діяльність НК «АТ Продовольча контрактна корпорація» та Союзу зернопереробних і хлібопекарських підприємств Казахстану [9]. В Туреччині держава стимулює експорт продуктів зернопереробки із високою доданою вартістю, субсидує виробників борошна, що дозволяє останнім експортувати продукцію за цінами, нижчими цін українського борошна. Значний вплив борошномельних асоціацій на державну регуляторну політику слід відзначити в Аргентині та Індонезії.

Наведені приклади наочно підтверджують необхідність надання державної підтримки експортерам українського борошна та ефективного симбіозу ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» (далі – ДПЗКУ) і Борошномельного союзу України. В даній площині доцільно передбачити 100%-ве і своєчасне повернення ПДВ експортерам продуктів зернопереробки, розробити та реалізувати програму 50 %-ї компенсації вартості сертифікації вітчизняних борошномельних підприємств, адже для більшості із них головним обмежувальним чинником доступу на зовнішні ринки є саме відсутність міжнародного сертифікату якості продукції. Доцільно також переорієнтувати діяльність державно-

го експортера ДПЗКУ з експорту сировини на продукти зернопереробки, розширити його завдання та функції (формування і поліпшення іміджу України як провідної держави не тільки на світових аграрних, але й продовольчих ринках). До складу ПАТ «ДПЗКУ» входить 45 філій, серед яких головна торгово-експортна філія, 2 портові і 24 лінійні елеватори, 18 КХП, 17 млинів, один круп'яний і 2 комбікормових заводи [10]. Відповідно, маючи значний виробничий та інфраструктурний потенціал, ПАТ повинно стати провідним підприємством для ведення переговорів щодо постачання української зернопереробної продукції на зовнішні ринки.

Україна, порівняно з Казахстаном та Туреччиною, має потужніший природноресурсний, виробничий та інфраструктурний потенціал борошняного ринку, раціональне використання якого спроможне розширити присутність нашої держави на світових ринках продуктів зернопереробки. Перспективними для експорту вітчизняного борошна є ринки країн СНД (Молдова, Азербайджан), Африки та Китаю. Важливим етапом для їх освоєння, поряд із сертифікацією, є збагачення борошномельної продукції мікронутрієнтами (вітамінами і мікроелементами). Близько в 59 країнах світу діють законодавчі акти, регулюючі обов'язкове збагачення мікронутрієнтами одного або декількох сортів борошна [11]. В Україні вітамінізацію борошна здійснюють провідні експортери. Світові імпортери борошна, зокрема, Індонезія та Узбекистан, імпортують тільки вітамінізоване борошно, відтак, впровадження національної програми збагачення борошномельної продукції мікронутрієнтами є необхідною умовою освоєння зовнішніх ринків збуту. Завдання розробки такої програми та механізмів її реалізації (допомога ЮНІСЕФ, державна підтримка, державні інтервенції вітамінізованого борошна тощо) доцільно покласти на Борошномельний союз України, розширивши межі її дії не тільки на зовнішній, але й внутрішній ринок, що сприятиме зниженню захворювань населення.

Стратегічні завдання подолання монополістичності державного ринку КП, підвищення рівня завантаження незалежних комбікормових підприємств можливо вирішити шляхом розробки та поетапного впровадження механізму стимулювання експорту української КП на зовнішні ринки збуту (див. табл. 3). Дієвим регуляторним заходом може стати часткова компенсація вартості міжнародної сертифікації виробництва комбікормів та їх інгредієнтів, яка може надаватися державою незалежним спеціалізованим комбікормовим підприємствам, що виробляють збалансовані комбікорми переважно із вітчизняної екологічно чистої сировини. Така умова отримання компенсації орієнтована на ефективне функціонування ресурсотворюючих сировинного та виробничого секто-

рів у системі суміжних до зернового ринків, скорочення імпорту компонентів комбікормів. Водночас в умовах обмежених фінансових можливостей держави першочергову роль у сертифікації та просуванні вітчизняної КП на зовнішні ринки повинні відігравати профільні об'єднання виробників комбікормів, а також державний експортер зерна та продуктів зернопереробки ПАТ «ДПЗКУ».

У провідних країнах – експортерах КП ефективно функціонують об'єднання виробників комбікормів і їх інгредієнтів. Так, Американська асоціація виробників комбікормів (AFIA), створена в 1909 р., об'єднує більше 500 підприємств, що виробляють понад 75 % промислових комбікормів. AFIA приймає участь у розробці федеральних і державних законів стосовно розвитку комбікормового ринку, відстоює економічні інтереси учасників об'єднання, сприяє налагодженню зв'язків між ними, акцентуючи увагу на безпеці харчових продуктів і навколишнього середовища [12]. AFIA входить до складу Міжнародної федерації кормової промисловості (IFIF), члени якої виробляють понад 80 % світового обсягу комбікормів [13].

Європейська федерація виробників комбікормів (FEFAC), заснована в 1959 р., сьогодні включає 24 національні асоціації із 23 країн-членів ЄС, які є її повноправними членами, а також асоціації Швейцарії, Туреччини, Норвегії, Сербії і Росії, що мають статус членів-спостерігачів. Головними завданнями FEFAC є такі: (1) участь у розробці та прийнятті законодавчих актів; (2) розвиток професійних правил і належної виробничої практики, в т.ч. на ринках сировини і матеріалів, які забезпечують якість і безпеку комбікормів; (3) стимулювання сталого розвитку тваринництва з метою максимального використання можливостей ринку для кормовиробників; (4) стимулювання інноваційного розвитку всіх секторів комбікормового ринку. Обороти європейської комбікормової промисловості в 2013 р. склав 55 млрд. євро, обсяги виробництва КП – 140 млн. т, чисельність зайнятих – 110 тис. чоловік [14]. В країнах Євросоюзу діють національні асоціації виробників КП. Так, Рада кормовиробників Нідерландів (PDV) здійснює інспектування якості продукції, допомагає виробникам впроваджувати системи контролю якості і безпеки продуктів харчування всього виробничого ланцюга у відповідності до законодавства ЄС та окремих добровільно прийнятих стандартів. PDV є недержавною організацією, володіє регуляторним правом і фінансується за рахунок внесків її членів-кормовиробників [15].

Російський Союз виробників комбікормів (2002 р.) є некомерційною організацією, головні завдання якої полягають у наступному: (1) підвищення якості КП, знижен-

ня її собівартості; (2) організація раціональної структури виробництва зерна і зернобобових культур, виробництво кормових продуктів на основі відходів харчових і переробних галузей АПК; (3) розвиток науково-технічного потенціалу комбікормового виробництва; (4) кадрове, інформаційне забезпечення та ін. Для реалізації даних завдань Союз виробників комбікормів взаємодіє з Урядом РФ, федеральними міністерствами та відомствами, регіональними органами державної влади та управління, Антимонопольним комітетом, галузевими союзами та асоціаціями [16].

Українська асоціація «Союз кормовиробників України» (2008 р.) об'єднує 19 провідних виробників комбікормів, сукупна ринкова частка яких досягає 85-90 %. Головною метою асоціації є захист на законодавчому рівні в органах влади інтересів кормовиробників [17]. Порівняльний аналіз завдань національної асоціації із завданнями зарубіжних об'єднань [12, 14, 15] свідчить про їх обмеженість, локальність, неспроможність охопити увесь комплекс економічних проблем розвитку державного ринку КП та визначити стратегічні напрями їх вирішення. В таких умовах об'єктивно зростає роль державних агентів у досягненні збалансованого розвитку системи суміжних ринків.

Ефективність переорієнтації українського експорту з зерна на продукти його переробки можна оцінити за допомогою критерію секторної доданої вартості товарів (далі – ДВ_с), використовуючи розроблену автором методику аналізу ДВ_с у секторах релевантного та суміжних з ним ринків [18]. Для розрахунку показників ДВ_с і податкових надходжень від суб'єктів інфраструктурного сектору зернового ринку використаємо структуру маркетингових витрат зернотрейдерів. Головним елементом доданої вартості, що створюється експортерами, є прибуток (націнка, маржа трейдера); його середній розмір, за дослідженнями Т.О. Осташко [3, с.156], складає близько 6,1 %.

За даними Державної митної служби України, обсяг експорту пшениці в 2013 р. склав 7762,3 тис. т, кукурудзи – 16729,5 тис. т [5]. Для оцінки ефективності структурних змін українського агроекспорту на ринках борошна та комбікормів розглянемо три сценарних варіанти: зменшення обсягів зернового експорту на 1 %, 5 % і 7 % відповідно, виробництво борошна (комбікормів) із даного обсягу зерна та наступний експорт зернопродуктів. Результати проведених автором розрахунків із визначення приросту (зменшення) показника ДВ_с в інфраструктурному секторі зернового, борошняного та комбікормового ринків, а також виробничому секторі ринків борошномельної та комбікормової продукції, узагальнено в таблиці 4.

Таблиця 4

**Приріст доданої вартості у секторах суміжних ринків
у результаті переорієнтації частини експорту зерна на експорт борошна та комбікормів***

ПОКАЗНИКИ	РИНОК ЗЕРНА (ПШЕНИЦЯ)			РИНОК ЗЕРНА (КУКУРУДЗА)		
	I варіант – 1%	II варіант – 5%	III варіант – 7%	I варіант – 1%	II варіант – 5%	III варіант – 7%
1. Інфраструктурний сектор:	Ринок зерна (пшениця)			Ринок зерна (кукурудза)		
1.1. Обсяги експорту пшениці (кукурудзи) в 2013 р., тис тонн	7762,3			16729,5		
1.2. Зменшення обсягів експорту зерна, тис тонн	77,62	388,12	543,36	167,30	836,48	1171,07
1.3. Зменшення ДВ _с , тис. грн.	-10954,2	-54770,8	-76679,1	-22196,7	-110983,5	-155376,9
2. Виробничий сектор:	Ринок борошна			Ринок комбікормів		
2.1. Приріст виробництва борошна (вихід – 77 %) та комбікормів (вихід – 65 %), тис. тонн	59,77	298,85	418,39	108,74	543,71	761,19
2.2. Приріст ДВ _с , тис. грн.	22811,6	114057,8	159680,9	86200,7	431003,4	603404,7
3. Інфраструктурний сектор:	Ринок борошна			Ринок комбікормів		
3.1. Приріст експорту борошномельної та комбікормової продукції, тис. тонн	59,77	298,85	418,39	108,74	543,71	761,19
3.2. Приріст ДВ _с , тис. грн.	5660,2	28301,0	39621,3	20845,8	104229,0	145920,6
Відтворювальний ефект реалізації заходу (загальний приріст ДВ _с), тис. грн.	17517,6	87588,0	122623,2	84849,8	424248,8	593948,4

*Розраховано автором за статистичними та аналітичними даними [3, 4, 5, 19, 20].

Згідно розрахункам, зменшення обсягів експорту пшениці всього на 1 %, виробництво із даної пшениці 59,77 тис. т борошна та його експорт дозволить отримати позитивний загальний приріст доданої вартості у секторах суміжних ринків на суму 17,5 млн. грн. Скорочення зернового експорту на 5 % і 7 % згенерує загальний приріст ДВ_с у розмірі 87,6 і 122,6 млн. грн. відповідно. Зменшення обсягів експорту кукурудзи на 1 %, виробництво із кукурудзи 108,74 тис. т КП та її наступний експорт

дозволить отримати позитивний приріст доданої вартості у секторах суміжних ринків на суму 84,8 млн. грн.; у II та III сценарних варіантах загальний приріст ДВ_с складе 424,3 і 593,9 млн. грн. (див. табл. 4). Таким чином, включення у відтворювальний процес ресурсотворювального виробничого сектору ринків борошна та комбікормів дає значний відтворювальний і податковий ефект (таблиця 5) навіть за 1 %-го скорочення обсягів сировинного експорту.

Таблиця 5

Приріст податкових надходжень від суб'єктів суміжних ринків у результаті переорієнтації частини експорту зерна на експорт борошна та комбікормів, тис. грн.*

ПЛАТЕЖІ ДО БЮДЖЕТУ	РИНОК БОРОШНА			РИНОК КОМБІКОРМІВ		
	I варіант – 1%	II варіант – 5%	III варіант – 7%	I варіант – 1%	II варіант – 5%	III варіант – 7%
1. Інфраструктурний сектор зернового ринку	-4162,6	-20812,9	-29138,1	-8435,0	-42175,1	-59045,1
2. Виробничий сектор	8193,7	40968,7	57356,2	31961,4	159806,9	223729,6
3. Інфраструктурний сектор	1018,8	5094,2	7131,8	3752,0	18760,2	26264,3
Податковий ефект реалізації заходу						
1. Відрахування на соціальні заходи	2437,3	12186,6	17061,2	11455,9	57279,7	80191,6
2. Податок на додану вартість	2371,5	11857,4	16600,4	12799,9	63999,5	89599,4
3. Податок на прибуток	241,2	1206,0	1688,4	3022,6	15112,8	21157,9
Усього:	5050,0	25250,0	35350,0	27278,4	136392,0	190948,9

*Розраховано автором за статистичними та аналітичними даними [3, 4, 5, 19, 20]

Загальний приріст податкових надходжень від суб'єктів державного ринку борошна варіює від 5,05 млн. грн. за умови 1 %-го зменшення обсягів експорту пшениці до 35,35 млн. грн. за умови 7 %-го зменшення пшеничного експорту. У структурі приросту податкових надходжень на ринку борошна 48,3 % припадає на соціальні відрахування, 47 % – на ПДВ і 4,1 % – податок на прибуток (див. табл. 5). Загальний приріст податкових надходжень від суб'єктів державного ринку комбікормів у міру зменшення обсягів експорту кукурудзи від 1 % до 7 % зростає від 27,3 млн. грн в I сценарному варіанті до 190,9 млн. грн. у III варіанті відповідно. У структурі приросту податкових надходжень на комбікормовому ринку 42 % припадає на соціальні відрахування, 46,9 % – на ПДВ і 11,1 % – податок на прибуток (див. табл. 5).

Висновки та перспективи подальших досліджень. В ході дослідження за результатами аналізу структурно-динамічних змін обсягів експорту та імпорту зерна і зернопродуктів, динаміки коефіцієнта дискримінаційності цін товарів із різною доданою вартістю автором обґрунтовано невідповідність домінуючої сировинної орієнтації українського агроекспорту, неефективність використання виробничого та експортного потенціалів державних ринків борошномельної та комбікормової продукції. Визначено ключові пріоритети ефективного розвитку досліджуваних інтегрованих ринків в умовах відкритої економіки, стратегічні завдання сталого розвитку їх виробничих та інфраструктурних секторів, розроблено комплекс прикладних регуляторних заходів, орієнтованих на реалізацію ідентифікованих пріоритетів та завдань. В умовах обмежених бюджетних коштів особливу увагу приділено розширенню функцій профільних продуктових об'єднань, зокрема, Борошномельного союзу та Союзу кормовиробників України, активізації їх співробітництва із ПАТ «ДПЗКУ» з питань впровадження довгострокових маркетингових стратегій просування екологічно безпечної вітчизняної борошномельної та

комбікормової продукції на зовнішні ринки збуту із урахуванням передового досвіду американських і європейських об'єднань.

Використовуючи розроблену систему критеріїв, автором здійснено оцінку ефективності переорієнтації українського експорту із зерна на продукти його переробки. Результати оцінки довели, що зменшення обсягів експорту пшениці всього на 1 % за одночасного виробництва із даної пшениці 59,77 тис. т борошна та його експорту дозволить отримати загальний приріст доданої вартості і податкових надходжень на суму 17,5 і 5,05 млн. грн. відповідно. Водночас скорочення обсягів експорту кукурудзи на 1 %, виробництво та експорт 108,74 тис. т комбікормів згенерує відтворювальний і податковий ефекти на суму 84,8 і 24,3 млн. грн. Слід відзначити, що каталізатором зростання доданої вартості та податкових надходжень є виробничі сектори інтегрованих ринків борошна і комбікормів. Загалом переорієнтація вектору агроекспорту із зерна на зернопродукти сприятиме підвищенню рівня завантаженості, доходності, інвестиційної привабливості борошномельних і комбікормових підприємств, зростанню податкових надходжень і соціальних відрахувань, активізації відтворювальної функції та рівноважному розвитку відтворювальної системи суміжних до зернового ринків.

Прикладне значення авторських розробок визначається можливістю їх використання державними органами влади в ході обґрунтування економічної доцільності переорієнтації вектору експорту із сировини на продукти переробки із високою доданою вартістю, оцінки бюджетної ефективності регуляторних заходів. Перспективи подальших досліджень полягають в розробці комплексу науково-прикладних заходів ефективного використання експортних потенціалів стратегічних товарних ринків України та розрахунку відтворювального і податкового ефектів від їх реалізації із використанням методичного підходу, висвітленого в даній статті.

Література

1. Лисюк В. М. Ефективність товарного ринку – відтворювальний підхід до визначення та вимірювання / В. М. Лисюк // Економічні інновації: зб. наук. праць. – Одеса: ІПРЕД НАН України, 2014. – Вип. 57. – С. 150-157.
2. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / За ред. В. О. Точиліна; НАН України; Ін-т екон. та прогн. – К. : Фенікс, 2009. – 640 с.
3. Осташко Т. О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т. О. Осташко. – К. : Фенікс, 2004. – 280 с.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Розділ «Зовнішня торгівля». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> – 04.08.2014.
5. Офіційний сайт Державної митної служби України. Розділ «Митна статистика» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat/> – 04.08.2014.
6. Rooney J. (2003) «United States Agricultural Policy History and Current Situation», College of Agriculture, Kansas States University, 370.
7. «Agenda 2000» (2014): «For a Stronger and Wider Union» and «The Challenge of Enlargement» / European Parliament., Vol. I and Vol. II, available at: <http://www.europarl.eu.int/workingpapers/agri/pdf/136-en.pdf>. (Accessed 3 March 2014)
8. Nikishina O. V. (2014) «Regulatory Elasticity the Integrated Flour Market in Ukraine», Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum, 2 (4), 53-59.

9. Рамазанова О. Казахстанский рынок муки / Ольга Рамазанова // Хранение и переработка зерна. – 2012.– №11(161). – С. 27–29.
10. Офіційний сайт ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України». Розділ «Про корпорацію». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pzcu.gov.ua/ua/about/> – 06.08.2014.
11. Ткаченко С. Обогащение муки микронутриентами на мельнице / Святослав Ткаченко // Хранение и переработка зерна. – 2010. – № 4(130). – С. 15–17.
12. The official site of American Feed Industry Association (2014), «About AFIA», available at: <http://www.afia.org/Afia/AboutAFIA.aspx> (Accessed August 4, 2014)
13. The official site of International Feed Industry Federation (2014), «About IFIF», available at: <http://www.ifif.org/pages/t/Who+is+IFIF> (Accessed August 7, 2014)
14. The official site of European Feed Manufacturers Federation (2014), «Mission FEFAC», available at: <http://www.fefac.eu/> (Accessed August 7, 2014)
15. The official site of Productschap Diervoeder (2014), «Feed evaluation», available at: <http://www.pdv.nl/english/Voederwaardering> (Accessed August 12, 2014)
16. Официальный сайт Союза комбикорщиков России. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://souzkomkombikorm.ru/menu/istoriya>. – 12.08.2014.
17. Официальный сайт АПК-Информ. Раздел «Агроновости»: «В Украине создана ассоциация производителей комбикормовой продукции». [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.apk-inform.com/ru/news>. – 12.08.2014.
18. Нікішина О. В. Методичний підхід до оцінки ефективності інтегрованого зернового ринку України / О. В. Нікішина // Економічні інновації : зб. наук. праць. – Одеса : ІПРЕД НАН України, 2014. – Вип. 57. – С. 168-179.
19. Основні економічні показники виробництва продукції сільськогосподарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік : Статистичний бюлетень / Відп. за випуск О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 88 с.
20. Нікішина О. В. Секторний аналіз доданої вартості товарів на інтегрованому ринку борошна / О. В. Нікішина // Економіка харчової промисловості. – 2014. – № 2 (22). – С. 46-54.

Стаття надійшла 22.09.2014

Рецензент: Лазарева Є. В., доктор економічних наук, старший науковий співробітник відділу розвитку підприємства Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України (м. Одеса)

Никишина О.В.

кандидат экономических наук, докторант
отдел рыночных механизмов и структур
E-mail: ksenkych@gmail.com.

Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины
Французский бульвар, 29, г. Одесса, Украина, 65044

ЭФФЕКТИВНОСТЬ МЕХАНИЗМОВ СТИМУЛИРОВАНИЯ ЭКСПОРТА МУКОМОЛЬНОЙ И КОМБИКОРМОВОЙ ПРОДУКЦИИ

Проанализированы структура экспортно-импортных операций с зерном и зернопродуктами, динамика коэффициента дискриминационности цен, доказана неэффективность сырьевого вектора украинского агроэкспорта. Обоснованы стратегические задания и меры эффективного использования производственных и экспортных потенциалов государственных рынков комбикормовой и мукомольной продукции в условиях открытой экономики, рассчитаны воспроизводственный и налоговый эффекты от реализации мер.

Ключевые слова: система смежных рынков, экспортный потенциал, регуляторные меры, добавленная стоимость, воспроизводственный и налоговый эффекты.

Nikishina O. V.

Ph.D. in Economics, Doctoral candidate
Department of Market Mechanisms and Structures
E-mail: ksenkych@gmail.com.

Institute of Market Problems and Economic & Ecological Research of National Academy of Sciences of Ukraine
Frantsuzskiy boulevard, 29, Odessa, Ukraine, 65044

EFFICIENCY OF MECHANISMS STIMULATE EXPORTS FLOUR AND MIXED FODDER PRODUCTS

Abstract. Ukrainian markets flour and fodder products belong to the category of integrated commodity markets with strong raw material, production and export potential of sustainable development. Today, this potential is used inefficiently. As a result, capacities of grain processing enterprises loaded by 30 %, exports of flour make up 1,55 % of the volume of grain exports, of mixed fodders – only 0,25 %.

In 2013 compared with 2008 exports of raw materials increased by 1,7 times, including corn – 5,7 times, while exports of flour and of mixed fodders decreased by 24 % and 88 % respectively. In the reported period, import prices exceeded export price of grain crops in 9,28 times, flour – in 1,86 times, combined fodder – in 1,99 times. During research proved that the raw orientation Ukrainian exports is disadvantageous for the state, population and market subjects (except traders). Therefore, it is necessary to develop and implement mechanisms to stimulate exports of grain processing products with high value added.

Principal strategic tasks of the relevant markets is to increase the competitiveness of domestic flour and fodder products, which produced from its own environmentally safe materials, the implementation of long-term marketing strategies for promotion of products on external markets, phased reduction of import premix and protein supplements. To implement strategic tasks of the author substantiates complex application of regulatory measures, including: (1) partial compensation for the cost of international certification flour, mixed fodder and their components; (2) reorientation of main activity of state exporter of PJSC «State Food and Grain Corporation» with the export of grain on the export of grain products; (3) active work associations (Union flour Ukraine, Union fodder manufacturers), their cooperation with state agents, expanding the functions of associations considering European experience.

Efficiency of mechanisms stimulate exports flour and mixed fodder products is estimated by author using the criteria of reproduction and tax effects. Calculation results showed that the decline in exports of cereals (wheat and corn) by only 1 %, manufacture and export the products processing provides a significant increase in value added and tax revenues; its sum for flour market reached 17,5 and 5,05 million UAH., for fodder market – 84,8 and 24,3 million UAH. respectively. Thus reorientation vector the export of grain to grain products will enhance the level of capacity utilization, profitability, investment attractiveness of the flour and feed enterprises, increase tax revenues and of social contributions, activation the reproduction functions relevant markets.

Keywords: system of the adjacent markets, export potential, regulatory measures, value added, reproduction and tax effects.

References

1. Lysiuk V. M. (2014) «Efektyvnist tovarnoho rynku – vidtvoriuvalni pidkhd do vyznachennia ta vymiriuvannia», *Ekonomichni innovatsii*, 57, 150-157.
2. «Rynky realnoho sektora ekonomiky Ukrainy: strukturno-instytutsionalnyi analiz» (2009): Za red. V. O. Tochylna, 640.
3. Ostashko T. O. (2004) «Rynkova transformatsiia aharnoho sektora», 280.
4. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy (2014), «Zovnishnia torhivlia». [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: // <http://www.ukrstat.gov.ua/> (04.08.2014).
5. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy. «Mytna statystyka». [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat/> (04.08.2014).
6. Rooney J. (2003) «United States Agricultural Policy History and Current Situation», College of Agriculture, Kansas States University, 370.
7. «Agenda 2000» (2014): «For a Stronger and Wider Union» and «The Challenge of Enlargement»/ European Parliament., Vol. I and Vol. II, available at: <http://www.europarl.eu.int/workingpapers/agri/pdf/136-en.pdf>. (Accessed 3 March 2014).
8. Nikishina O. V. (2014) «Regulatory Elasticity the Integrated Flour Market in Ukraine», *Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum*, 2 (4), 53-59.
9. Ramazanova O. (2012) «Kazakhstanskyi rynek boroshna», *Zberihannia i pererobka zerna*, 11 (161), 27-29.
10. Ofitsiinyi sait PAT «Derzhavna prodovolcho-zernova korporatsiia Ukrainy» (2014), «Pro korporatsiiu». [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.pzcu.gov.ua/ua/about/> (06.08.2014).
11. Tkachenko S. (2010) «Zbahachennia boroshna mikronutriientamy na melnytsi», *Zberihannia i pererobka zerna*, 4 (130), 15-17.
12. The official site of American Feed Industry Association (2014), «About AFIA», available at: <http://www.afia.org/Afia/AboutAFIA.aspx> (Accessed August 4, 2014).
13. The official site of International Feed Industry Federation (2014), «About IFIF», available at: <http://www.ifif.org/pages/t/Who+is+IFIF> (Accessed August 7, 2014).
14. The official site of European Feed Manufacturers Federation (2014), «Mission FEFAC», available at: <http://www.fefac.eu/> (Accessed August 7, 2014).
15. The official site of Productschap Diervoeder (2014), «Feed evaluation», available at: <http://www.pdv.nl/english/Voederwaarderling> (Accessed August 12, 2014).
16. Ofitsiinyi sait Soiuzu kormovyrobnykiv Rosii (2014). [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://souzkombikorm.ru/menu/istoriya> (12.08.2014).
17. Ofitsiinyi sait APK-Inform. «Ahronovnyy» (2014): «V Ukraini stvorena asotsiatsiia vyrobnykiv kombikormovoi produktsii». [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.apk-inform.com/ru/news> (12.08.2014).
18. Nikishina O. V. (2014) «Metodychnyi pidkhd do otsinky efektyvnosti intehrovanoho zernovoho rynku Ukrainy», *Ekonomichni innovatsii*, 57, 168-179.
19. «Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktsii silskoho hospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh za 2012 rik: Statystychnyi biuletyn» (2013), Vidp. za vypusk O. M. Prokopenko, 88.
20. Nikishina O. V. (2014) «Sektorny analiz dodanoi vartosti tovariv na intehrovanomu rynku boroshna», *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, 2 (22), 46-54.